

Om Danemarks Kvide der lød en Sang

*Skønlitterære tekstgængere i folkeskolens læsebøger.
1835-1899*

Af Karen Vilhelmsen

Om Danmarks kvide lød der i 1839 en sang af N.F.S. Grundtvig. Den beretter om Niels Ebbesens bedrift 500 år tidligere.

Han tog af Dage den kullede Greve;
fri vilde han enten dø eller leve,
da Tyskerne reves om Danmark.

Digtet er en af de mest benyttede tekster i læsebøgerne i forrige århundrede, og Grundtvig er en af de mest anvendte forfattere. Digtets budskab er typisk for læsebøgernes skønlitterære tekster – en hyldest til fædrelandet og dets heroiske personligheder.

»Kanonudvalget«, hvis rapport udkom i 1994, havde til opgave at tegne en hovedvej gennem den danske litteratur fra middelalderen til 1960'erne. Udvalgets kommissorium inspirerede mig til at gennemgå samlingen af gamle læsebøger på Danmarks Pædagogiske Bibliotek. Målet var at finde skønlitterære tekster, der gik igen i forskellige læsebøger.

Læsebøgerne

Læsebogen går herhjemme tilbage til slutningen af 1700 – tallet, hvor den blev indført med forbillede i den tyske »Kinderfreund«. Men de første danske læsebøger med skønlitterære tekster er fra 1830'erne. Herefter indeholdt de fleste læsebøger såvel skønlitterære som faglige tekster – »alt-i-et-bøger«.

Min undersøgelse dækker perioden fra 1830'erne til 1899 og drejer sig om 47 læsebøger fordelt på 27 forskellige læsebogssystemer. Læsebøger med ABC-tekster, fabler o.lign. er så vidt muligt holdt udenfor. Gude- og folkesagn er i læsebøgerne omdigtet i så høj grad, at det ikke har været hensigtsmæssigt at have dem med i en opstilling af gengangertekster. Læsebøgernes folkeviser optræder også i lidt forskellige redigeringer, men de er dog så sammenlignelige, at det har været muligt at medtage dem i undersøgelsen. Læsebøger til gymnasiale uddannelser er ikke medtaget. Fortegnelse over de undersøgte læsebøger er gengivet som bilag s. 59 og 60.

Gengangerteksterne

Der er i alt 162 skønlitterære tekster, som optræder mere end én gang i de forskellige læsebogssystemer. Digte, eventyr og noveller er repræsenteret, men digtene udgør langt den største gruppe. Blandt alle 162 gengangere er der 130 digte.

Følgende fortegnelse viser de 28 mest benyttede tekster imellem samtlige gengangertekster i forrige århundredes læsebøger. Gengangerfortegnelsen er udarbejdet med digtenes førstelinie som titel.

		Anvendt antal gange
Blicher, St.St.:	En stranding/Vesterhavet (Marie)	11
Grundtvig, N.F.S.:	Om Danemarks kvide der lød en sang	11
Oehlenschläger, Adam:	Det var sig hr. Asger Ryg	11
Winther, Chr.:	Ved toldboden steg en matros i land	11
Andersen, H.C.:	Der var en kone på landet	10
Grundtvig, N.F.S.:	I Wittenberg i Saxenland	10
Oehlenschläger, A.:	Knud den store sad stor og mægtig	10
Winther, Chr.:	Nei, nei, min ædle herre	10
Grundtvig, N.F.S.:	Langt højere bjerge	9
Møller, Poul Martin:	Bonden beder med liden ro	9
Baggesen, J.:	Der var en tid da jeg var meget lille	8
Blicher, St.St.:	Hjorterytteren	8
Folkevisen:	Dronning Dagmar	8
Folkevisen:	Marsk Stigs døtre	8
Wilster, Chr.:	En bondeknøs som hedte Hans	8
Grundtvig, N.F.S.:	Moders navn er en himmelsk lyd	8
Heiberg, J.L.:	Solen sank bag grønne lund	8
Hertz, Henrik:	Slaget var endt. På den åbne mark	8
Oehlenschläger, A.:	Underlige aftenlufte	8
Rahbek, K.:	Vort fødeland var altid rigt	8
Andersen, H.C.:	Den grimme ælling	7
Andersen, H.C.:	Moder jeg er træt, nu vil jeg sove	7
Lembcke, Edvard:	Vort modersmål er dejligt	7
Ploug, Carl:	Påseklokken kimed mildt	7
Wessel, J.H.:	Der var engang en tømmersvend	7
Winther, Chr.:	Dengang jeg var en lille en	7
Winther, Chr.:	Kong Volmer stod i Halle	7
Aarestrup, Emil:	Ved lysets svage lue	7

I 1974 udarbejdede en gruppe studerende på Danmarks Biblioteksskole en undersøgelse af den litteraturhistoriske selektion i folkeskolens og de gymnasiale skolars læsebøger fra 1900-1959.¹ Undersøgelsesrapporten, der er redigeret af Mette Winge, indeholder en fortegnelse over læsebøgernes gengangertekster. Ved at sammenligne fortegnelsen med min tilsvarende, viser det sig, at kun én tekst optræder i begge top-scorerlister for barneskolen: Nej nej min ædle herre (Henrik og Else) af Chr. Winther.

1. Digtene

Langt de fleste af de 130 gengangerdigte kan opdeles i episke hyldestigte og vers i en let skæmtende stil. De episke digte handler først og fremmest om fædrelandet, modersmålet, søhelte og andre centrale personer for dansk kultur. Skæmteversene har et opbyggeligt indhold, der ofte er formet som muntre moralser.

Moralske tekster i læsebøger var en tradition fra oplysningstiden, som holdt stand gennem hele det 19. århundrede, selvom teksttyperne forandrede sig. I en af 1800-

tallets største læsebogssuccesser Peder Hjorts »Den danske Børneven« fra 1839, var der som noget nyt skønlitterære tekster med let moraliserende præg. F.eks. H.C. Andersens »Der var en kone på landet«, som netop blev skrevet med henblik på »Den danske Børneven«.

Senere i århundredet – 1882 – holdt pædagogen og politikeren Herman Trier et foredrag om børns læsning. Han udtalte at tekster til børn gerne måtte have et opbyggeligt indhold. Men det moralske skulle ikke træde barnet »tørt og fantasiløst i møde«. Hellere så Trier, at teksterne påvirkede børnene indirekte gennem digterisk anskuelighed og stemning.²

1814-lovens formål for danskundervisningen indeholdt ikke litterære eller sproglige betragtninger. Men i løbet af århundredet tegnede sig nogle tendenser i opfattelsen af danskundervisningens opgave. Læsebøgernes forord viser en stigende interesse for sproglig dannelse. »Dansk Læsebog« fra 1853 betoner poesens mulighed for »... at danne Barnets spæde og stammende Mund og forædle dets Hjerte ved at vænne det fra urene Udtryk«. Andre forord taler om, at de udvalgte tekster skal stå som gode eksempler på »det smukke, rene og harmoniske udtryk«. I cirkulæret om undervisningens indhold af 6. april 1900 sammenfattes udviklingen i en slags konklusion: »Sproglig Dannelse er Prøvestenen på Aandsdannelse i Almindelighed, Dygtighed i Modersmaalets Behandling ikke en isoleret Færdighed, men et Udtryk for Aandslivets Udvikling.«

Derudover ligger der sandsynligvis både praktiske og pædagogiske begrundelser bag den store forkærlighed for poesi. Digtene var med deres relativt korte og afsluttede form velegnede til udenadslæren, ligesom flere udgivere gør opmærksom på værdien af at læse hele tekststykker og ikke kun brudstykker af tekster.

Gengangerdigtene – både de episke hyldestigte og skæmteversene med morale – kan læses som pædagogiske tekster, der indholdsmæssigt og sprogligt var velegnede til at danne børnene til nyttige og fædrelandskærlige borgere. I forordet til »Læsebog for Skolen og Hjemmet« fra 1876 formuleredes hensigten tydeligt: »vække sandsen for Fædrelandets Fortid, at indvie den Unge i Nationens historiske Liv, at føre ham til at blive sig bevidst som Ætling af et gammelt og dygtigt Folk, og saaledes gennem en hævet National-følelse at grundfæste en dyb og inderlig Kjærlighed til Fædrelandet.«

2. Eventyrene

»Den grimme ælling« er det eneste eventyr, som er repræsenteret blandt de allermest benyttede tekster. Men 16 af H.C. Andersens eventyr er blandt samtlige gengangere.

I foredraget om læsning gennemgår Trier forskellige litterære genrer og angiver, til hvilke aldersgrupper de er egnede. Første del af hans liste består af fabler, fortællinger og eventyr. Trier anbefaler uforbeholdent fabler, men han har problemer med at anbefale eventyrene. Det vigtigste ved børns morskabslæsning er nemlig, at oplevelsen leder barnet ind på løsning af livets praktiske opgaver. Derfor fraråder han eventyr, der overvælder fantasien. Især arabiske eventyr er farlige, fordi de forvirrer med deres »orientalske Billedpragts Blomsterduft«. Af H.C. Andersens eventyr kan Trier bedst lide dem, der holder sig til en form for virkelighedsbeskrivelse, og han nævner som et positivt eksempel netop »Den grimme ælling«.

Det var dog ikke alle i samtiden, der var enige med Trier. I forordet til »Læsebog for Skolen og Hjemmet« fra 1876 lyder det: »Hvad Eventyrene angaaer da turde der nu næppe herske nogen Tvivl om Berettigelsen af deres Optagelse i en Læsebog for Børn«. Og der fortsættes med et citat fra Molbechs fortale til en eventyrsamling: »Deres rene simple, natursande og kjærnefriske Poesi er et ægte gedigent malm, hvis værd enhver strax fatter og erkjender ...«

Flere læsebogsforfattere giver udtryk for, at læsebogens indhold skal kunne fængsle børnene. En del af teksterne handler da også om børn og unge og har dermed kunnet give de unge læsere en identifikationsmulighed. De mange episke helte-

*Fra Joakim Larsen: Læsebog for Folkeskolen og Hjemmet, 6. udg. 4. del, 1890.
Her: »Dronning Dagmars død«*

digte og humoristiske digte i let stilleje kan formodentlig også forklares ud fra dette pædagogiske synspunkt og ud fra en forståelse af, at en vis progression i opbygningen af læsebøgerne var nødvendig. I hvert fald er det tydeligt, at jo yngre børn, læsebøgerne henvender sig til, jo flere eventyr er der blandt teksterne.

3. Novellerne

To af de 28 mest benyttede tekster er forkortelser af Blichers noveller »Marie« og

»Hosekræmmeren«. »Marie« kaldes »En stranding« eller »Vesterhavet«, og »Hosekræmmeren« er i visse tilfælde forkortet til næsten ukendelighed og hedder »Den jyske hede«. Novellerne er placeret sammen med geografitekster, og opfattelsen har sikkert været, at viden om Danmarks geografi på denne måde satte sig bedre fast i børnenes hjerner og hjerter.

Julie Heins, som var lægebogsredaktør af det sidste store læsebogsmateriale i det 19. århundrede, afviser læsebøger, der har for mange faglige tekster, men hun er heller ikke glad for bøger, der er helt uden. I en lille lærervejledning fra 1890 »Den første Undervisning i Modersmålet« opstiller hun en tredie mulighed, som overordner danskfaget de andre fag. »Undervisning i Modersmaalet, have til Formaal at samle det hele Skolearbejde og bringe den Enhed til Veje, der er delt i mange forskellige Fag«. Derefter stiller Julie Heins følgende krav til læsebogen: stoffet skal delvist vælges således, »at det kunde forberede, støtte eller udfylde, hvad der gives i andre Fag. Det skulde ligesom lukke Døren paa klem og lade Barnet kigge ind, saa at, naar Faglæreren lukker Døren helt op, han da kan finde Barnet saa vidt forberedt at Videlysten er vakt«.

Ud fra en samlet vurdering af læsebøgerens indhold og skønlitteraturens placering i sammenhængen kunne det se ud til, at litteraturundervisningen i forrige århundrede var – en undervisning *med* og ikke *i* litteratur. Og de skønlitterære tekster har været udvalgt, så de bedst muligt passede til denne undervisningsform.

Gengangerforfatterne

Mette Winge konkluderer i læsebogsundersøgelsen fra 1974, at der eksisterer en »forfatterkongerække«. Det kan jeg tilslutte mig. Som det fremgår af følgende opstilling, der viser de mest benyttede forfattere til alle gengangertekster i begge undersøgelsesperioders læsebøger, valgte læsebogsredaktører i perioden 1900-1959 oftest tekster af N.S. Grundtvig og A. Oehlenschläger. Begge forfattere er også hyppigt repræsenteret i 1800-tallets læsebøger – kun overgået af H.C. Andersen. St.St. Blicher er solidt placeret i begge rækker. Ved at sammenligne de 20 mest benyttede forfattere til gengangertekster i 1800-tallets læsebøger og de mest benyttede forfattere i første halvdel af vort århundrede viser det sig, at 14 forfattere er med i begge opstillinger.

	1835-1899	1900-1959
H.C. Andersen	1	4
N.F.S. Grundtvig	2	1
Adam Oehlenschläger	3	2
St.St. Blicher	4	5
B.S. Ingemann	5	7
Chr. Winther	6	6
Henrik Hertz	7	20
Poul Martin Møller	8	12
Johan Ludvig Heiberg	9	19
J. Baggesen	10	16
Chr. Richardt	11	14
C. Wilster	12	

C. Ploug	13	14
J.H. Wessel	14	10
J. Ewald	15	
P. Holst	16	
Emil Aarestrup	17	8
K. Rahbek	18	
E. Lembcke	19	
B. Bjørnson/C.Bagger/ Boye	20	

Det var forventeligt, at gengangerteksterne var skrevet af mænd, men opfyldelsen af forventningen er overvældende. Med mindre der er tekster, som er skrevet under pseudonym, så er der imellem alle de tekster, som er benyttet i samtlige læsebøger, kun én tekst overhovedet af en kvindelig forfatter – Thomasine Gyllembourg.

Gengangerteksterne og samtiden

I 1885 bebrejder en anmelder af pædagogisk litteratur i tidsskriftet »Vor Ungdom« læsebogsredaktør Torvald Strøm, at han i sin læsebog »Dansk Læsebog for Borger- og Almue-skolen«, har medtaget en moralsk fortælling om en fattig snedkersvend og en syg rigmand. Fortællingens budskab er, at det er bedre at være fattig og sund end rig og syg. Anmelderen gør tørt opmærksom på, at i virkelighedens verden forudsætter »sundhed føde, og nøjsomhed noget at nøjes med«. Strøm tager til genmæle i en replik og forsvarer sin moralske tekst: »... sørgelige Sociale Sandheder er det tids nok at lære at kjende, naar de paatrænge sig af sig selv. Skolen kan ikke have med dem at gøre, da det ikke staar i dens Magt at give nogen Anvisning til, hvorledes den, hvem Ulykken rammer, skal bære sig ad.«

Af andre indlæg i »Vor Ungdom« om nutidsdigtningens pædagogiske værd ser det ud til, at Strøm udtrykker sig i overensstemmelse med en almindeligt udbredt holdning. Socialrealistiske tekster hørte ikke hjemme i skolebøgerne.

Den »skønne« hovedvej

Undersøgelsen af skønlitterære gengangere i forrige århundredes læsebøger for folkeskolen har vist, at en forestilling om en kanon er legitim. Guldalderens forfattere var de store leverandører – enkelte folkeviser hørte med, men ellers var Wessel den ældste. Holbergs tekster var ikke med blandt gengangerne, og langt de fleste var digte.

Kun få af læsebogsredaktørerne har eksplicit begrundet deres valg af tekster. Nogle kriterier er dog iøjnefaldende. Teksterne skulle være forståelige for børn, helst med et handlingsforløb og med muligheder for identifikation. Dertil kom helt åbenbart et ønske om formidling af et nationalt »budskab«. Skolens læsebog skulle være med til at binde folket sammen ved hjælp af tekster om den fælles historie, glæden over det danske sprog, landets natur, de medmenneskelige værdier og fælles normer.

Man kan naturligvis begrunde det store antal af gengangere med en antydning af dovenskab hos læsebøgernes udgivere. Men forklaringen er snarere en anden: børnene fik del i et kulturelt fællesskab gennem kendskab til og oplevelse af netop dis-

se tekster. Læsebøgernes gengangere fik status som en »hovedvej«, der gik støt gennem det danske litteraturlandskab.

Sammenlignes min undersøgelse med studier over læsebøger fra dette århundrede frem til 1959, er det tydeligt, at en kanon nok er nyttig, men ikke nødvendigvis permanent. »Om Danemarks Kvide der lød en Sang« er sammen med de andre populære fædrelandssange fra 1800-tallet ikke længere blandt de mest benyttede tekster. Også en kanon er øjensynlig knyttet til sin tid og sit samfund.

Referencer:

1. Winge, Mette: *Danske læsebøger 1900-1959*. Danmarks biblioteksskole, København 1974.
2. Trier, Herman: *Om Børns Morskabslæsning*. I *Vor Ungdom* 1882.

Fortegnelse over de undersøgte læsebøger:

Det er læsebøgernes første udgave, der er benyttet i undersøgelsen. I de tilfælde, hvor dette ikke har været muligt, angiver året i parentes det undersøgte eksemplar.

1835-39

1. Læsebog for Almueskolerne i Danmark, *Gøtzsches*, Odense, E. Hempels Bogtrykkeri 1835, 3. opl. -1856, 8. opl.
2. Dansk Læsebog for Mellemklasserne og de højere Classer, *H.P. Holst*, København, C.A. Reitzel
 - a. 1837-1865, 7. opl. 1. Afd. Den prosaiske Deel
 - b. 1839-1872, 7. opl. 2. Afd. Den poetiske Deel
3. Den danske Børneven en læsebog for Borger- og almueskoler, *Peder Hjort*, København, Gyldendalske Boghandel 1839-1879, 10. udg.
4. Dansk Læsebog for de lavere Klasser, *Cl. Funch, I. Røgind, E. Warburg*, København, C.A. Reitzels Forlag 1846-1883, 8. udg. (1854)

1850-59

5. »Christian Hansens og Peter Møllers Historie«. En Læsebog sammenskrevet for Almueskolernes 2. Klasse, *A.D. Lutken*, Miloske Boghandel, Odense 1850-1863, 7. opl. (1857)
6. Dansk Læsebog, *V.A. Borgen, G.F.F. Rung*, København, C.A. Reitzel
 - a. 1853, 2. udg. -1872, 11. udg. 2. Kursus
 - b. 1855-1864, 2. udg. 3. Kursus
7. Dansk Læsebog for Skole og Hjem, *J. Jørgensen*, Aabenraa
 - a. 1855, 2. opl. -1863, 1. Deel
 - b. 1857, 2. opl. 2. Deel
8. Dansk Læsebog til Skolebrug, *R.W.L. Bondesen, Chr. Dorph, Krarup Vilstrup*, København, C.A. Reitzel 1855-1870, 2. opl. II

1860-69

9. Dansk Læsebog for Mellemklasserne og de højere Klasser, *A. Funch*, København, C.A. Reitzels Forlag, 1861
10. Dansk Læsning til Skolebrug for ældre Børn, *A. Berg, W. Marx*, København, Steen og Søns Forlag 1863
11. Dansk Læsebog, *D.H. Wulff*, København, Gyldendalske Boghandel
 - a. 1869, 2. opl. -1876, 4. opl. 2. Del for de lavere Mellemklasser
 - b. 1870, 2. opl. -1877, 3. opl. 3. Del for Mellemklasserne
12. Dansk Læsebog, *H.L. Leth*, København 1866
13. Dansk Læsebog for Borger- og Almueskolernes øverste Klasse, *L.R. Tuxen*, København, Fr. Wøldikes Forlag 1866

14. Dansk Læsebog, *M. Matzen*, København Gyldendalske Boghandel
1867, 2. udg. -1885, 10. udg. 1. del for Mellemklasserne
1867, 2. udg. -1884, 9. udg. 2. del for de højere Klasser
1876 4. del for øverste Klasse
 15. Billedlæsebog for Skolen og Hjemmet 1-7, *Chr. Hansen, R. Hørluck*, København, P.G. Philipsens Boghandel
a. 1868-1876, 4. udg. 3. Hefte Fortællinger
b. 1868-1879, 4. udg. 4. Hefte Fra Fædrelandet
- 1870-79**
16. Dansk Læsebog for Mellemklasserne, *Jean Pio, Ludv. F.A. Wimmer*, København, Wilhelm Priors Forlag
1874, 2. udg. -1890, 5. udg.
 17. Dansk Læsebog, *Karl Nielsen*, Faxe, V. Nielsens Forlag
1876 1. Del
 18. Læsebog for Skolen og Hjemmet, *R.J. Holm, C.M. Ipsen* Odense, Miloske Boghandel
a. 1876, 2. opl. -1893, 8. opl. 1. Del
b. 1878, 2. opl. -1890, 5. opl. 2. Del
 19. Dansk Læsebog, *Chr. Agerskov, N. Nørregaard og Torvald Strøm*, København, C.A. Reitzels Forlag,
b. 1877-1890, 3. opl. 5. Afdeling
c. 1878-1890, 2. opl. 6. Afdeling
 20. Læsebog for Folkeskolen og Hjemmet, *Joakim Larsen* København, I.H. Schuboths Boghandel
a. 1879?-1899, 8. udg. 3. Del
b. 1879?-1905, 8. udg. 4. Del (1890)
c. 1894?- 5. del
- 1880-89**
21. Dansk Læsebog, Fortællinger og Vers med Billeder, *H.C. Frederiksen*, København, August Bangs Boghandels Forlag,
1882 Nr. 3
 22. Dansk Læsebog for Borger- og Almueskoler, *T. Strøm*, København, C.A. Reitzels Forlag
a. 1885-1905, 6. opl. 4. Del for Mellemklasserne
b. 1885-1901, 5. opl. 5. Del for højere Klasser
c. 1885-1897, 3. opl. 6. Del for de højere Klasser
 23. Ny dansk Læsebog, *M. Matzen*, København, Gyldendalske Forlag
a. 1886-1903, 6. udg. Nr. 4
b. 1886-1903, 5. udg. Nr. 5
c. 1886-1902, 4. udg. Nr. 6
 24. Læsebog. Med mange Billeder, *N.C. Rom*, København N.C. Roms Forlagsforretning
a. 1884-1902, 9. opl. 2. Del for Børneskolens Mellemklasse
b. 1887-1911, 7. opl. 3. Del for Børneskolens ældste Klasse (1894)
- 1890-99**
25. Ny Dansk Læsebog for Skolen og Hjemmet, *I. Bondesen, Chr. Vestergaard*, København, H. Haagerups Forlag
a. 1890-1907, 9. opl. 2. Del
b. 1891-1912, 9. opl. 3. Del
 26. Dansk Læsebog for Skolen og Hjemmet, *K. Jensen*, København, Jacob Erslevs Forlag
a. 1890, 2. opl. -1902, 3. opl. 1. Del for mell. og øvers. Klasse
b. 1891 -1900, 2. opl. 2. Del for Folkesk. øvers. Klasse
 27. Læsebog med Billeder, *Julie Heins*, København, Lehmann og Stages Forlag
a. 1890-1907, 6. udg. 4. Del
b. 1890-1914, 7. udg. 5. Del
c. 1890-1915, 5. udg. 6. Del